

ook kort zijn. Maar ook van goede wijn is het goed om weten *waarvoor* hij goed is (een goede tafelwijn is daarom nog niet geschikt voor de wildtafel). En dit is een boek bestemd voor de studententafel, zoals de reeks waarin het is verschenen ("Symposion - Teksten voor filosofieonderwijs") duidelijk aangeeft.

Jammer genoeg laat het boek door zijn titel *Over de waardigheid van de mens* een meer academische en verouderde aanpak suggereren dan het in feite te bieden heeft. Aan het woord komen, over het thema van de menselijke waardigheid, niet alleen de 'belegen' filosofen Kant, Marx en Nietzsche, en hun nog gistende twintigste eeuwse collega's Lévi-Strauss, Gabriel Marcel en Emmanuel Levinas, maar ook de zoveel levensechtere stemmen van Etty Hillesum en Simone Weil. De tekstbezorgers zijn ook niet de filosofen van eigen bodem vergeten (A. Herzberg, A. De Wilde en D.F. Scheltens) en sluiten hun bloemlezing, op een verrassende maar zeer terechte wijze, af met de officiële tekst van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Het kranteknipstel op de alleraatste bladzijde, over "Geweld tegen homo's", komt wat geïsoleerd en té bewust modieus over, maar kan anderzijds op studentenniveau misschien een succesvolle richting aanwijzen voor een verdere concretisering van de problematiek.

De wijze waarop de teksten zijn weergegeven, ingeleid, samengevat en van tussentitels voorzien is op een uitstekende manier 'schools', zonder saai of simplistisch te zijn. In tegenstelling tot de meeste studieboeken, waar de studenten over gapen en de leraars van gruwelen, geeft dit boek je bepaald weer zin de bibliotheek in te duiken en bijvoorbeeld een monografie over het onderwerp te schrijven. Dat de teksten niet altijd van eenzelfde niveau zijn is geen bezwaar. Studenten zijn dat ook niet, en 'niveau' staat in de filosofie helaas maar al te vaak gelijk met onbegrijpelijkheid.

En daarmee heeft deze wijn dus toch zijn krans gehad.

Patricia DE MARTELAERE
Aangesteld Navorsers N.F.W.O.

* * *

MENSEN EN MACHINES

Pieter Vroon en Douwe Draaisma, *De mens als metafoor*. Baarn, Ambo, & Schooten, Westland, 1985, 271 blz., 650 Bfr., ISBN 90 263 0698 9.

De ondertitel 'Over vergelijkingen van mens en machine in filosofie en psychologie' zegt over dit boek meer dan de eigenlijke titel die toch vrij dubbelzinnig blijft. Het is immers niet duidelijk of de auteurs willen stellen dat de mens 'slechts' een metafoor is. Of bedoelen zij dat *over* de mens slechts in metaforen kan worden gesproken? Indien het zo is, is het opnieuw niet duidelijk of de aanduiding 'slechts' een zekere ontgoocheling verhult of inhoudt. Het boek krijgt verder een mooi motto van Cicero mee: "De geest weet zelf niet wat de geest is", en de auteurs rechtvaardigen dit motto als volgt: "Omdat de geest geen toegang tot zichzelf kan krijgen, is er geen andere mogelijkheid dan te zoeken naar een bekend analogon dat iets van de geest aan het licht brengt. Het merendeel van die aanknopingspunten blijkt in het westerse denken uit machines en auto-

maten te bestaan. Dit wekt de indruk dat de psychologie (en misschien ook de filosofie) weinig anders doet dan achter de technologie aanhollen. Helemaal juist is dat niet. Wij hebben gezegd dat machines ervoor dienen om de heuristiek op gang te brengen. Vanuit deze optiek is er eerst een machine, en dan pas psychologie. Er zijn sterke aanwijzingen dat de voortgang van de psychologie ten dele vanuit dit principe kan worden beschreven. Anderzijds moeten we in de gaten houden dat theorieën over het een of andere verschijnsel ook een *interne* dynamiek kunnen hebben, waarbij veranderingen in de theorie niet regelrecht aan een nieuwe metafoor worden ontleend. Het is denkbaar dat theorieën soms worden aangepast, waarna men de nieuwe situatie *legitimeert* en verheldert door expliciet naar een nieuwe metafoor te verwijzen. Vervolgens kan die nieuwe metafoor gedurende kortere of langere tijd als een heuristisch hulpmiddel gaan functioneren. Er is, met andere woorden, een nog door niemand precies in kaart gebrachte verwikkeling van interne en externe dynamiek" (blz. 229).

Met dit wat langere citaat is de teneur van het gehele boek aangegeven. Het is inderdaad zo, en dat kan de lezer ook leren aan de hand van de vele goed geëvoerde en gesitueerde voorbeelden die Vroon en Draaisma opgeven, dat de mens voor zichzelf niet transparant is. De mens is voor zichzelf een raadsel, en zovele onderzoekers hebben in de loop van de voorbije eeuwen dit raadsel willen doorlichten en integraal beschrijven. Daarvoor hebben zij modellen gebruikt – paradigma's, zegt men sedert Kuhn – om zich een toegang tot de transparantie te verzekeren. Zij stellen zich niet tevreden met het beschrijven van menselijke gedragingen, met het tonen hoe de mens is, maar ze willen een sluitende verklaring voor de structurele samenhang. En zo ging men van metafoor naar metafoor, van heuristisch model tot heuristisch model. Dat men een ander model zou gaan kiezen, daarvoor zal wel telkens een andere levensvorm de reden zijn – hoewel bepaalde samenhangen en coïncidenties niet altijd te achterhalen vallen. Heel wat machine-vormen hebben onderzoekers geïnspireerd: de klok, de stoommachine, de telefooncentrale, de radio, de radar en uiteraard vandaag de computer. Zij zijn telkens de metaforen voor de mens, zij hebben de psychologie – of wat daarvoor moet doorgaan – beïnvloed.

Maar heeft de psychologie op deze modellen moeten wachten? Zijn de 'wetenschappelijke' psychologen, die *per se* op deze machine-modellen een beroep willen doen, de meest overtuigende beschrijvers van het menselijke gedrag? Dat valt eigenlijk wel te betwijfelen als men een goed roman naast het werk van La Mettrie, van Skinner of van Freud leest. De 'geïnspireerde' psychologen gaan uiteindelijk bij de literatuur te rade, en sommigen verarmen – helaas – daarna veel door allerlei modellen te construeren, waarbij zij zich dan – dubbel helaas – laten aanspreken door de resultaten van bepaalde technologieën en technieken. Daarbij vergeet men meestal het inzicht dat zoveel werktuigen, machines en computers zelf een onderliggend model hebben: het menselijk lichaam. Moet men uiteindelijk niet inzien dat zovele mechanische modellen voor de verklaring van het menselijk gedrag het resultaat zijn van een omweg? Het menselijk lichaam en het menselijk denken zijn de impliciete modellen voor werktuigen en mechanische spelletjes; deze worden dan verzelfstandigd en dienen dan als model om het menselijk handelen en denken te verklaren. Is dit de wereld niet op z'n kop zetten? Gelukkig zien sommigen in dat men op die manier niet veel verder geraakt dan het leveren van 'voer' voor academische collega's.

Vroon en Draaisma nemen het onderzoekswerk van de 'machinedenkers'

relatief ernstig en zijn heel selectief in het citeren van anderen, zoals Maurice Merleau-Ponty, wanneer die heel nauwgezet tegen dat machine-'denken' ingaan en met argumenten en inzichten afkomen die toch ten minste te overwegen waard zijn.

Welk standpunt de auteurs zelf innemen, is uiteindelijk niet zo duidelijk. Het motto van Cicero is natuurlijk suggestief, alsof zij inderdaad zelf de overtuiging zijn toegedaan dat de menselijke geest uiteindelijk ondoordringbaar is. Maar daartegenover straalt uit hun boek een zekere nostalgie naar het al te radicale standpunt dat men, onder meer, bij Voltaire kan aantreffen: "Niet de romanschrijver, maar bij wijze van spreken de anatoom dient de menselijke geest te onderzoeken" (blz. 37). Helaas voor de positivisten hebben de 'anatomen' echter niet veel meer kunnen bieden dan beschrijvingen van dingen en functies, terwijl de romanschrijvers, zoals kunstenaars nu eenmaal doen, de fenomenen tot hun recht laten komen. Bij hen is de metafoor een levend medium van de mens die wezenlijk talig is. Dit laatste komt bij Vroon en Draaisma echt te weinig aan bod. Met zovele andere psychologen en machine-denkers onderkennen zij onvoldoende de werkzaamheid van de taal, zodat ze aan het wezen van de mens niet toekomen.

De auteurs zijn niet overtuigend als zij stellen dat de psychologie voortgang heeft gemaakt (blz. 232). In de mate dat de 'wetenschappelijke' psychologie met materialistische postulaten werkt, de metaforen verschraalt tot heuristische modellen, en de menselijke geest tracht te vangen in een soort conceptuele systeemdwang, kan zij niet tippen aan de beschrijvingen van de narratieve romanschrijver. De student psychologie heeft uiteindelijk meer aan Tsjechov en Proust dan aan Watson en Skinner. De kunstenaars zijn de oudste psychologen en het ziet er niet naar uit dat wie inzicht wil krijgen in zichzelf en in de werking van de menselijke geest in het algemeen zich tot het laboratorium-onderzoek kan beperken en de romans in de bibliotheek kan achterlaten.

De mens als metafoor is een boek dat tot denken aanzet; daarom is het nuttig. De auteurs verstaan de kunst hun onderzoek didactisch aan te brengen. Eén maal valt het woord 'metabletisch' van 'metabletica' (de leer der veranderingen), een discipline die Johan Hendrik van den Berg, een zenuwarts uit Leiden met een schitterend essayistisch talent, met veel eruditie heeft uitgewerkt. Maar helaas hebben de auteurs van Van den Berg's inzichten en inspiraties geen gebruik gemaakt, zodat sommige van hun bevindingen er soms wat geïsoleerd en kaal bij staan. Dit lot is ook een aantal paragrafen beschoren: ze zitten (zoals het stukje 'vergelijking', blz. 156 e.v.) er haast ongeïntegreerd verloren tussen de rest. De engelstalige bronnen domineren en heel wat citaten blijven onvertaald; de Franse bronnen worden, zoals nagenoeg in de meeste vakgebieden die men in Nederland beoefent, schaars. René Descartes heeft echter wel voor voldoende inspiratie gezorgd. Ook deze tendens zal wel zijn uitwerking krijgen in de oriëntering en de resultaten van de wetenschapsbeoefening. Men kijkt uit wat in het engels taalgebied wordt gepubliceerd en tegelijk verwacht men niets fundamenteels meer uit de andere taalgebieden. Zo'n volstreekte eenzijdigheid kan men Vroon en Draaisma gelukkig niet aanwrijven, maar de tendens laat zich wel voelen.

Jacques DE VISSCHER

* * *